

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : 27

1967 : 17

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YAYINLANAN DİNİ İLMİLER

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Azîz Mahmud Hudâyi..</i>	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi .....</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru .....</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite.....</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi .....</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri .....</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri .....</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı .....</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler .....</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi.....</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil) .....</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi .....</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm .....</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri :</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay) .....</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi (Mustafa Fayda)</i>	225

GOETHE VE İSLÂM*

Yazan : Doç. Dr. KATHERİNA MOMMSEN

Çeviren : BEYZA MAKSUDOĞLU

Goethe'nin İslâm Dinine ve onun kurucusu Hz. Muhammede bağlanması o kadar ilgi çekicidir ki, başlıbaşına bir konu olarak incelenmeğe değer. Goethe İslâm Dinine, Hristiyanlıktan başka herhangi bir dine olduğundan çok farklı, olağanüstü ve içten bir yakınlık duyuyordu. Bu yakınlığı o, hayatının çeşitli çağlarında açığa vurmuştur. Henüz 23 yaşında iken Muhammed Peygamber için fevkalâde bir övgü şiiri (şarkısı) yazmıştı; 70 yaşında bir şair olarak da, "Kuran'ın peygambere mâna olarak bütünüyle indirildiği o kutlu gecenin bir bayram gibi kurtlanması" fikrinde olduğunu bütün samimiyetiyle ifade ediyordu. Bu iki yaşın arasında, şairin İslâm Dinine saygısını çeşitli vesilelerle teyidettiği uzun bir ömür vardır. Bu teyidediş, en çok, bugün "Faust'un yanında şiir mirasının en önemlilerinden sayılan "West-östliche Divan" (Doğu-batı Divanı) da görülmektedir. Bu esere bizzat Goethe'nin yazdığı bir açıklama şu hayret verici cümleyi de ihtiva eder: kitabın yazarı, "bizzat bir müslüman olduğu şüphesini" yalanlamıyor.

İslâma karşı bu dikkate değer müsbet tutumun nedenlerini araştırarak olursak, hatırlanacak ilk şey, Goethe'nin bütün dini tezahürlere daima büyük ilgi göstermiş olduğudur. Fakat onun çalışmaları, sadece şiirle, sadece dinî heyecan ve kanaatlerle ilgili değil, bilâkis, bilginlerin ve tabiat araştırmacılarının konularıyla de ilgilidir. Goethe'nin İslâma ilgisine gelince, muhakkak ki bunda çağındaki gayretlerin de tesiri vardır. Tolerans fikrinin hakim olduğu Aydınlanma Çağı, Hristiyanlıktan başka dinlerin de değerini tanımayı kendi icaplarından sayıyordu. Bu münasebetle gözler, tabii olarak, ismi en çok geçen din olması bakımından, önce İslâma çevriliyordu. Hindistanın ve Uzak Doğunun dinleri henüz pek tanınmıyordu.

* Bu eser, 30 Nisan 1964 de, Stuttgart mahallî Derneğinin daveti üzerine, biraz farklı, şekilde konferans olarak hazırlanmış, daha sonra, Berlin'de, Kahire'de ve İskenderiye'de de tekrarlanmıştır.

Elbette Goethe de prensip olarak, çağının bu telâkkisine ve istikametine katılıyordu. Bununla birlikte onun İslâma ilgisi, sırf bu açıdan izah edilemez. Bunu, demin dinlediğimiz samimi ifadeler de gösteriyor. Bu ifadelerdeki başkahlığı, orijinalliği ve cesareti değerlendirebilmek için, şairin çağdaşlarının İslâmı anlayış bakımından hangi seviyede bulduklarını anahatlarıyla tesbit etmeliyiz. Goethe'nin kanaatlerinde tarihî olayların rolünün ne derece olduğunu, kendi duygu ve düşüncelerinin nerede başladığını araştırmalıyız.

Batı ülkeleri genellikle, hemen on yüzyıl boyu -7.ve17. yüzyıllar arasında- İslâma düşmanca tavır takınmışlardı. İslâmla Hristiyanlık arasındaki sayısız savaş karşılaşmaları, peşin hüküm karışmamış bir tetkikin ortaya çıkmasına imkân bırakmıyordu. Türklerin 1683 yılındaki sonuncu Viyana Kuşatmasının hatırlanması bile durumu isbata kâfidir. Ancak 17. yüzyılla birlikte bir değişikliğe yol açılır. 1698 de İtalyan rahip Ludovico Maracci'nin organizesiyle, lâtince çevirisiyle birlikte bir Kuran metni yayımlanıyor. 1705 de Utrecht'li şarkiyatçı Hadrian Roland, "De religione Mohammedica" isimli eserini yayınlıyor, burada -bazı kayıtlamalarla- genellikle, İslâma geçerlik tanıyor. Eser geçerlik tanıma bakımından ilk temsilci durumundadır.

George Sale'nin İngilizce Kuran tercümesi de önemli bir olay niteliğindedir. Bu eser 1734 de basılışından hemen sonra Almancaya, Hollandacaya ve Fransızcaya çevrilmiştir ve bir yüzyıl boyunca Avrupa için, Kuran'la ilgili soruların açıklanmasında, baş kaynaklardan biri olmak durumunu muhafaza etmiştir. Sale, artık tamamen Aydınlanma Devrinin etkisi altında, İslâmın üstünlüklerini, bilhassa Hristiyanlıkla bağdaşan noktalarını gösteriyordu.

Fransada, Barthelemy d'Herbelot'nun 1697 de çıkan "Bibliothèque Orientale" isimli ansiklopedik eseri, İslâma daha iyi bir anlayış zemini hazırlıyordu. Daha sonra 1720 yılında Hz. Muhammedin hayatını anlatan bir eser yazıldı, eserin yazarı Graf Henri de Boulainvilliers, adeta, eskidenberi sürüp gelen aleyhteki kanaatlere karşı bir savunma yazmış oluyordu. Boulainvilliers için Hz. Muhammed, akla tamamiyle uygun olan, bundan dolayı da Avrupada bile saygı uyandıran bir dinin kurucusuydu. Boulainvilliers'in ancak ölümünden sonra basılan eseri, önce Voltaire'e tesir etmiştir. 1765 de çıkan "Essai sur les moeurs" adlı eserinde Voltaire, çeşitli şekillerde İslâmı, Kurânı ve bilhassa Hz. Muhammed'in kişiliğini över. Voltaire Hz. Muhammed'i,-Konfiçyüs ve Zerdüş'tün yanında- üç büyük kanun yapıcısından biri olarak vasıflandırır.

Muhakkak ki Voltaire, önceki yılların tamamen karşı anlayışını da dile getirir. Onun "Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete" isimli trajedisi, peygamberi, mürai, dolandırıcı, şehvet düşkünü, ünlü zorba olarak sunar. Bununla birlikte eserin çok özel bir mahiyeti vardır. Voltaire'in Muhammed-Trajedisi gerçekte, onun, Roma kilisesine açtığı savaşın, sadece bir bölümünü teşkil ediyordu. O burada -pek dürüstçe bir davranış olmamakla beraber-şarklı din kurucusunun kişiliğini, dinî taassubu göstermek ve ona hücum edebilmek için vasıta olarak kullanıyordu. Biz Goethe'nin, tercüme ve reddettiği bu eser karşısındaki tutumundan da bahsedeceğiz.

Almanya bakacak olursa, insanî ve medenî bir hassasiyetle, İslâmın geçerliğini tanıtmak yolunda gayret sarfedenler arasında önce Leibniz ("Theodizée"sinde), Lessing ve Herder'i görürüz. Lessing, Almanyada din alanında toleransın baş savunucusu sayılır. O aynı zamanda -"Cardanus"unda- Kuran'da, tabii bir dinin bütün önemli vasıflarını bulur. Herder daha da ileri gitmektedir. "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" isimli eserinde, Muhammed'in Tek Tanrı öğretisini yaymaktaki coşkunluğunu ve onun "saflik, uyanıklık ve iyi niyetle hizmet tarzını" takdir eder. "Yahudilerin ve Hristiyanların bozulmuş gelenekleri, kabilesinin mükemmel lehçesi ve kendisinin şahsi kabiliyeti" -Herder'e göre bütün bunlar, "Muhammede kendi kendini aşırın kanatlar olmuşlardır. "Herder devamla, Hristiyan halkı, kendi kaba sapıklıkları ve vahşice adetleri içinde alçaltan, Müslümanların eriştiği kültür seviyesini de över. Şarabın ve temiz olmayan yiyeceklerin, tefeciliğin, aç gözlü kumar oyununun yasak olması, Herder'in övdüğü saflaştırma çabalarıdır ki, İslâm Dini mensupları bu yasaklara, dünyanın yaratıcısı, idarecisi ve hâkimi olan Allaha kulluk etme yolunda katlanırlar. Bu arınma çabası, devamlı günlük ibadet, zekât, sadaka ve Kuran'ın en başta andığı, Allahın iradesine teslimiyet; işte bunlar, müslümanlara ruh huzuru ve karakter birliği aşılar. Herder'in şu iddiası, onun Kuran'a verdiği yüksek değer bakımından şayanı dikkattir: "Avrupanın Cermen fatihleri, kendi dillerinde, Arapların Kuran'ı gibi bir kitaba sahip olsalardı; lâtinçe hiçbir zaman dillerinin kraliçesi olamazdı ve soylarından pek çoğu da böylesine sapıklık içinde kendilerini kaybetmezlerdi."

Görürüz ki, Goethe'nin çağında, İslâmı hür ve peşin hükümden uzak inceleme gayretleri, yüzyıllardanberi alışlagelmiş tutumla tezat teşkil ediyor. Fakat böyle peşin hükümlerden uzak görüşlere erişebilenlerin, daima tek tek kişiler olduğunu da unutmamak gerekir. Şu var ki, çağın bu az sayıdaki seçkin kişileri, müteassıp görüşleri bertaraf etmeyi, yurttaşlarının fikirlerini

aydınlığa kavuşturmayı, onların zihniyetlerini ve düşünme tarzlarını islâh etmeyi amaç edinmişlerdi. Bununla birlikte, kendilerini herşeyi bilir sananlar, İslâma değindikçe, halâ, anlayışsız ve müsamahasız kalmakta direnmekte idiler.

Goethe'ye gelince, -kati olarak söylenebilir ki- onun İslâma ilgisi, başından beri, sadece ve münhasıran, tolerans ile, geçmişin yanlış hükümlerini düzeltmek çabaları gösteren Aydınlanma Devrinin tutumundan ileri gelmemiştir. Goethe Hz. Muhammede ve onun dinine, daha çok şahsî bir ilgi ile yaklaşmıştır. Bunun için, İslâmla ilgili, tahrik edici, cüretli ifadeleriyle, o çağa kadar Almanyada söylenegelenlerin hepsini aşıyor. Goethe'nin İslâma gerçekten müsbet bir ilgi duyusu, onun esaslarını, kendi şahsî inanç ve düşüncesine yakın bulmasından ileri gelmiştir. Bu yakınlık onda, derinlere kök salan bir sempati uyandırmıştır; böyle bir sempatiden de, birtakım misalleri bize akseden samimî itiraflar doğmuştur.

Şimdi ben, İslâm Dininin hangi esaslarının Goethe'yi bu derece kendine çektiğini, kendi mütalealarım ile ortaya koymaya çalışmak istiyorum, Şimdiye kadar bu konuda, yeterli bir açıklama yapılmamıştır. Goethe'nin İslâma bağlanması, kendi özelliği içinde, ancak şu sorunun aydınlığa kavuşturulmasından sonra anlaşılabilir: Acaba İslâm Dininde ona böylesine yakın görünerek kendisine çeken şey ne idi?

Goethe'nin Şark Dünyasına duyduğu bu gizlenemez ilgi, onda çok erken uyanmıştı. Bu dünya hakkında, mümkün olduğu kadar bilgi edinmeğe çalışıyordu. Onun İslâmla meşgul oluşunun elimizde bulunan ilk delili 1772 Haziranına aittir. Bu delil, Goethe'nin Herder'e yazdığı, "mükemmelliğe", gerçek "virtuozluğa" erişme yollarını büyük bir şevkle aradığını itiraf eden ünlü mektubunda bulunuyor. Ona yol gösterecek kişi Pindar'dır, mektup genellikle bu konu etrafında döner. Pindar'la ilgili bu itirafların sonunda da şu cümle bulunmaktadır: "Şimdi ben, Musa'nın Kuran'da dua ettiği şekilde dua etmek istiyorum: Rabbim, benim dar göğsümde genişlik ver bana!"

Burada Goethe Kuran'ın 20. suresini zikrediyor. O ayetin devamı, Goethe'nin hemen aynı günlerde, Kuran'dan çıkardığı notlar arasından okunursa, ne demek istediği daha kolay anlaşılacaktır; bu Kuran notlarından ilerde tekrar söz edeceğiz. Ayetlerin anlamı orada şöyledir: "Ey Rabbim, benim dar göğsümde genişlik ver bana. İşimi kolaylaştır. Dilimin bağını çöz! "Herder'e yazmış olduğu mektupdaki Kuran ayetleri de keza "mükemmelliğe", "işinin kolaylaşmasına", dilinin bağının çözülmesine olan özlemini, yani, yapıcı güçlerini, gerektiği şekilde, sonuna kadar kullanabilme isteğini ifade

ediyor. Goethe'nin Kuran'ı Pindar'ın yanında anmış olması, şairin bu kitabı, daha gençliğinde nasıl değer vermiş olduğunu açık olarak göstermektedir.

Goethe'nin 23 yaşında iken, Kuran'la ilk defa nasıl karşılaştığını biliyoruz. 1772 yılında, doğduğu şehirde, Frankfurtlu profesör Megerlin'in Almanca bir Kuran tercümesi yayınlandı. Kitap daha sonbahar sergisinde çıkmazdan önce, Goethe'nin elinde bir forması bulunuyordu –herhalde nâşir bunu kendisine, tanıtma yazısı yazması amacıyla göndermişti. Goethe o zamanlar, sırf tenkit organı olarak çıkan "Frankfurt Bilgiler Dergisi"nin yazarlarından idi.

Megerlin, Kuran'ı aslından dilimize çeviren ve böylece bir çağın ihtiyacına cevap veren ilk Alman bilginiydi. Fakat kanaatleri bakımından, hiçbir şekilde, Aydınlanma çağının insanı değildi; hatta sadece soğukkanlı ve tarafsız bile kalamıyordu. Ona göre İslâmın Kutlu Kitabı, bir "uydurma kitap", Muhammed de bir yalancı peygamber ve deccaldı.

Muhakkak ki Goethe, Megerlin'in eseriyle, büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. "Frankfurt Bilgiler Dergisi"nde, Goethe tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemel kısa bir tanıtma yazısı, her yönden yıkıcı bir tenkit sunmaktadır. Yazar, kendisinde, Megerlin'in tercümesinden çok daha güzel ve üstün bir Kuran tercümesinin bulunduğunu açık olarak belirtiyor. Yazı, yine bir alman tarafından yapılacak başka bir tercüme arzusunu belirtiyor", bu alman, Garp semâsı altında, çadırında bütün şairlerin ve peygamberlerin duygularıyla, Kuran'ı okuyacak ve bütününe kavrayabilmek için de gerekli araştırma ruhuna sahip bulunacaktır." Tenkitte, temayülü itibarıyla Goethe'ye, Megerlin'in polemik dolu eserinden daha sempatik gelmesi tabii olan, Sale'in ingilizce Kuran tercümesi de anılıyor. Fakat Goethe onu da pek değerli bulmuyor. Mevcut tercümelere hiçbiri, onun istediği şartlara yeterince sahip değildir. –Goethe'nin, Kuran'ın üslup güzelliğine büyük bir hayranlığı vardı. Olgunluk çağında bile, Divanına eklediği notlar ve açıklamalarda, bu güzelliği şu cümlelerle över: "Kuran'ın üslubu . . . güçlüdür, yüksektir, müdhiştir, yer yer gerçekten muhteşemdir. "Goethe'nin ifade tarzı bilinirse, "gerçekten muhteşem" sözünün, onun , bir söz abidesini tasvir edebilmek için kullandığı, yüksek sıfatlardan olduğu hatırlanır.

Genç Goethe'nin, o zamanlar –ki bu zamanda onun, Arap Dili ve yazısını da öğrenmek teşebbüsüne giriştiği görülüyor– Kuran'ı esaslı bir şekilde incelediğini, onun, Megerlin'in tercümesinden ve Maracci'nin lâtince Kuran'ından kendi el yazısı ile çıkardığı özetlerden, günümüze kadar gelen bir miktar belge

isbat ediyor. Goethe burada, on değişik sureden çok sayıda ayet notetmiş bulunmaktadır. Yazdıkları oldukça ışık tutucu mahiyettedir. Burada önce, kendi şahsî düşüncesine yakın bulduğu İslâm Dini esaslarından bir kısmını buluyoruz. Bunlardan ilk zikredilmesi gereken, tamamen Goethe'ye göre bir kanaat olan, Allahın tabiatıta tecelli etmesi inancıdır. Goethe aşağıdaki Kuran ayetlerini şüphesiz bu kendi kanaati açısından not etmekteydi: "Doğu da Allahındır, Batı da Allahın; nereye dönerseniz, Allahın yüzü oradadır." "Göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde . . . bütün bunlarda, dikkatli olan ve düşünen bir topluluk için Allahın birliğini ve lütufkârlığını gösteren yeterli deliller vardır." (sure 2)

Yukarıdaki son cümlede, Allahın Birliği esası da ortaya çıkıyor ve bu cümleyi Goethe, ayetlerin gelişinden dolayı değil, bilhassa notetmiş bulunuyor. Çünkü özellikle bu öğretinin güçlü ilânını, şair, daima, Muhammed peygamberin başlıca hizmeti olarak görmüştür. Bu konudan ileride tekrar bahsedeceğiz.

Kuranın, Goethe'nin notettiği diğer ayetleri, genç Goethe'yi en çok meşgul eden bir konu ile ilgilidir; Allahın insanlara bir tek aracı ile değil, bir çok araçlarla hitabetmiş ve hitabetmekte olduğu. (Sure 3): "Muhammed de bir peygamberden başka bir şey değildir, ondan evvel de nice peygamberler gelip geçmiştir. Eğer şimdi o da ölecek olursa, ökçelerinizin üzerinde geri mi döneceksiniz?" "Allah gaybın ne olduğunu sizlere bildirecek değildir, fakat O, elçilerinden dilediklerini seçer ki, insanlar Allaha ve Onun elçilerine inansınlar."

Bilindiği gibi genç Goethe, bilhassa Lavater ile, sadece İsa'nın mı Allahın elçisi olarak kabul edilebileceği, yoksa daha birçoklarına da bu görevin bahşedilmiş olup olmadığı sorusu üzerinde çok münakaşa etmiştir. Bu konu sonunda, Lavater ile aralarının açılmasına sebep olan çatışma noktalarından birini teşkil eder. Çünkü Goethe, Zürih'li papazın müteassıp Hristiyan anlayışıyla uyuşamazdı. Lavater'in hatıra defterindeki notlarda, o zamanlar Goethe ile aralarındaki konuşmaların konuları arasında, Kuranın da bulunduğu görüldüğüne göre, bu, umulmadık bir durum değildir. Goethe Hz. Muhammedi örnek vermekle, Lavater'e, Hristiyan aleminin dışında da tarihin, büyük din kurucuları tanıdığını anlatmaya çalışıyordu.

Goethe'nin Kuran notları, bundan başka, kendisinin, Muhammedin hareket tarzına ve belli bir kitle içerisindeki görevine olan özel alâkasını da gösterir. Bu yönde Goethe, Kurandan şu ayetleri not etmiş (Sure 29): "Ayetler Allahın yanındadır, ben sadece apaçık bir haberciyim"; 13. sureden de:

“O küfredenler, ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi, derler. Fakat sen sadece bir uyarıcısın, her kavme doğruyu gösterici bir rehber verilmiştir.”

Bu sonuncu Kuran ayetine Goethe, hayatı boyunca sabit olan, özel bir ilgi duydu. O, onu, daha 1819 da, genç bir bilgine yazdığı bir mektupta zikrediyordu: “Allahın Kuran’da buyurduğu gerçektir: “Biz hiçbir kavme, kendi dilinden başka bir dille konuşan bir peygamber göndermedik. “1827 yılında, Carlyle’a yazdığı bir mektubunda, bu Kuran ayetini şu ifadeyle tekrarlar: “Kuran diyor ki: Allah her kavme, kendi diliyle konuşan bir peygamber göndermiştir.” Aynı sözleri Goethe, 1828 de yazdığı bir yazısında da tekrarlar.

Goethe’nin notlarından son olarak naklettiğim, kâfirlerin Hz. Muhammed’den mucize istemeleriyle ilgili ayet de, Goethe üzerinde uzun süre tesir bırakmıştır. Çok sonra, “West-östliche Divan”ı kaleme aldığı sıralarda yazdığı bir parça bu ayetlerden ilham aldığını gösteriyor:

Mucizeye kudretim yok, diyor peygamber,
En büyük mucize benim varlığım!. (1)

1772 yılının Kuran çalışmaları ise, fevkalâde önemli bir netice verdi. Bu çalışmalar Goethe’yi, başlığı “Muhammed” olacak büyük bir trajedi taslağını göze almaya götürüyor. Bu trajedi plânı, gerçi tamamlanmamıştır, fakat Goethe bunun, bugün elimizde bulunan birkaç esas parçasını yazmıştır. Bu parçalara, o zamanlar Almanyada, İslâmın kurucusuna, bir şairin adadığı en anlamlı hizmettir, saygıdır, denilebilir. Bizim incelemelerimizle ilgisi bakımından bu trajedi parçaları, çok önemlidir, çünkü, bilhassa onların içinde, Goethe’yi İslâma bu derece bağlayan şeyler açıkça görülmektedir. Burada iki görünüş, çok bariz bir şekilde ortaya çıkıyor, Birincisi peygamber Muhammedin şahsiyeti, ikincisi, onun tarafından ifade edilen ve daha gençliğinde, Goethe’nin ilgisini çekmiş bulunan sistem.

Muhammedin şahsiyetinde, Goethe için ilgi çekici olan ve burada öncelikle üzerinde durulması gereken cihet, onda, sistemini –İsa gibi– sadece sözle yaymayıp, aksine tamamen savaştı, dünyevî araçlarla –kılıçla– yaymış olan bir din kurucusu tipinin apaçık görülmesidir. Bilhassa bu sonuncu durum, Voltaire’in Muhammed Trajedisinde, insafsızca, bir menfi özelliğe bürünüyor. Goethe’nin amacı, yine tenkitçi bir bakıştan yoksun olmamakla birlikte, çok daha müsbet bir tanıtmaya girişmekti.

1 Wunder kann ich nicht thun sagt der Prophete.
Das groeste Wunder ist dass ich bin.

Elimizde bulunan parçalardan, bilhassa ünlü övgü "Muhammedin Şarkısı" (aşlında Ali ile Fatıma arasında karşılıklı terennüm olmak üzere yazılmıştır), Hz. Muhammedin şahsiyetine hayranlığımı dile getirir. Goethe bunu 1773 yılının ilkbaharında, Hz. Muhammed hakkında, elde ettiği bütün eserleri okuduktan sonra yazmıştı. Bu övgüde Goethe, din kurucusunu, insanlığın manevî liderini, dalgaya kelimesiyle sembolleştiriyor. Bu benzetiş, Goethe'nin, en küçük bir başlangıçtan hareket eden manevî gücün, büyüdükçe büyüyenü, yayılışını, açılışını ve burada Allahı temsil eden okyanusa dökülüşünün şanlı sonucunu, tasvir etmesine yarıyor. Bu tasvirde hakim tasavvur şudur: Din dahisi, diğer insanları, kardeşleri olarak beraberine alıyor, onlarla birlikte ilerliyor; tıpkı büyük dalganın, yolundaki küçük dereleri ve ırmakları, birlikte denize götürdüğü gibi. Bu motif özenle işlenmiştir. Ben sadece, dalgadan bahseden ünlü beyitleri anıyorum:

İnıyor şimdi ovaya,
Gümüş pırlıtlarla...
Ve ovalardan ırmaklar
Dağlardan dereler
Sevinçle sesleniyorlar ona: Kardeş!
Kardeş, kardeşlerini de al,
Beraber ezeli atana götür,
Açılmış kollarıyla
Bizi bekleyen
Ebedî okyanusa... (2)

Bu beyitler, biraz ilerde, küçük değişiklikle bir kere daha tekrarlanır.:

Ovalardaki kardeşlerini de,
Dağlardaki kardeşlerini de al;
Birlikte atana götür! (3)

- 2 Nun tritt er
In die Ebne silbeprangend...
Und die Flüsse von der Ebne
Und die Baeche von den Bergen
Jauchzen ihm und rufen: Bruder!
Bruder, nimm die Brüder mit,
Mit zu deinem alten Vater,
Zu dem ew'gen Ozean,
Der mit ausgespannten Armen
Unser wartet...
.....
- 3 Nimm die Brüder von der Ebne,
Nimm die Brüder von den Bergen
Mit, zu deinem Vater mit!
.....

Goethe'nin Muhammed Övgüsü, şu beyitlerle sona erer:

Böylece taşıyor kardeşlerini,
Hazinelerini, evlâtlarını,
Gönlü sevgi ile tutuşmuş olarak
Bekleyen Yaratıcıya. (4)

En çok bu beyitlerde, Goethe'nin, bütün şarkıda nasıl aynı zamanda kendisini kastettiği, görülüyor. Şarkıda olduğu gibi, o da, görevini, şairlik mesleğini, kendi kardeşleri için çalıştığı gibi insanlar için çalışmak, onları peşine takmak, birlikte daha yüksek hayat seviyesine ulaşmak olarak anlıyordu. Kısası, şairliği ona, dinî bir görev olarak görünüyordu. Gerçekten de Goethe, bilâhare pek çok insan için manevî lider ve bir nevî nebî olmuştur. Gene bu anlamda, trajedi parçasında, Hz. Muhammedin şahsiyeti de, genellikle genç Goethe'nin hususiyetlerini taşır. O zamanlar Goethe, bir seri dramatik plânlarla uğraşıyordu; niyeti, tarihî ve mitolojik şahsiyetleri işleyerek, gençliğinde bizzat kendi şahsında hissettiği hususiyetleri sembolleştirmekti. Kendisinde ilâhî birşey olarak gördüğü yaratıcılık kabiliyetinin gücüne o, aynı zamanda bir görevlendirilme ve Allahın emirlerine elçilik olarak bakıyordu.

Muhammed-Trajedisinin parçalarında, Goethe'nin İslâmın esaslarından bilhassa birine nasıl özel bir alâka gösterdiğinin görüldüğünü söylemiştim. Bu münasebetle, Allahın Birliği öğretisi, tekrar ortaya çıkıyor. Bu öğretiyi, övgüde, bilhassa Hz. Muhammedin, apaydınlık yıldızlı göğün altında, yalnızbaşına söylediği şarkıda, en güçlü ifadesini bulur:

Bu ruhun duygularını size anlatamam.
Duyguları bütünüyle size duyuramam.

Yakarışlara kulak verecek kimdir?

Yalvaran gözlere cevap verecek yok mudur?

İşte pırl pırl yükseliyor, Jüpiter, sevimli yıldız;
Rabbim sen olmalısın! Tanrım! Bana lütufla işaret ediyor!

Kal! Kal! Sönüyor musun?

Fakat, sönüp gidene nasıl severim?

4 Und so traegt er seine Brüder,
Seine Schaetze, seine Kinder,
Dem erwartenden Erzeuger
Freudebrausend an das Herz.

O, kutlu ay! Yıldızların kılavuzu,
Rabbim sen olmalısın, Tanrım! Yolları sen aydınlatırsın.

Bırakma, koma beni karanlıkta
Şaşkın kalabalıklarla.

Güneş; sana yananın gönlü yanıktır.
Rabbim sen olmalısın, Tanrım sensin! Ey herşeyi gören, beni
doğrult.

Sen de mi batıyorsun, sen de mi ey ihtişamlı?
Karanlıklara gömülmekteyim artık.

Göster ey Sevgili, göster kuluna kendini!
Rabbim Sensin, Tanrım! Herşeyi gözeten Sen,

Güneşi, ayı ve yıldızları
Yeri, göğü ve beni yaratan Sen. (5)

Burada da islâmî tasavvurların yanında, Goethe'nin tabiatçılığın tekrar kendini gösteriyor. Fakat önemli olan, şairin, kahramanını, tabiattaki görünüşlerin ilâhî, hatta bazan ilâh sanılabilecek çeşitliliğine baktırarak, onlardan Bir Tek Yüce Allahın' temasına yükseltmesidir. "Şiir ve Hakikat"de, Muhammed-Trajedisinden söz ederken, kasideyi bizzat kendisi şöyle açık-

- 5 Teilen kann ich euch nicht dieser Seele Gefühl.
Fühlen kann ich euch nicht allen ganzes Gefühl.
Wer, wer wendet dem Flehen sein Ohr?
Dem bittenden Auge den Blick?
Sieh, er blinket herauf, Gad der freundliche Stern.
Sei mein Herr du! Mein Gott. Gnaedig winkt er mir zu!
Bleib! Bleib! Wendst du dein Auge weg?
Wie? Liebt'ich ihn, der sich verbirgt?
Sei gesegnet, o Mond! Führer du des Gestirns,
Sei mein Herr du, mein Gott! Du beleuchtest den Weg.
Lass! lass nicht in der Finsternis
Mich! irren mit irrendem Volk.
Sonn'.dir glühenden weicht sich das glühende Herz.
Sei mein Herr, du mein Gott! Leit', allsehende, mich.
Steigst auch du hinab, herrliche?
Tief hüllet mich Finsternis ein.
Hebe, liebendes Herz, dem Erschaffenden dich!
Sei mein Herr du, mein Gott! Du allli ebender, du,
Der die Sonne, den Mond und die Stern'
Schuf, Erde und Himmel und mich.

hyor: "Parça, Muhammedin apaydınlık bir gecede, yıldızların altında söylemeye başladığı bir kaside ile başlıyordu. Önce o, yıldızların hepsine, çok sayıda tanrılar olarak tapar; sonra sevimli Jüpiter yıldızı doğar, o zaman buna, yıldızların kırak diye, daha büyük saygılar sunar. Çok geçmez, ay doğar ve âbidin gözünü ve gönlünü doldurur, daha sonra ise, doğan güneşle birlikte fevkalâde heyecanlanarak coşar ve övgülerine yeni baştan başlar. Fakat bu değişmeler sevindirici olduğu kadar da, huzursuzluk vericidir, gönül her her defasında, ibadetini tekrarlamak ve arttırmak zorunluluğunu duyar; böylece, Allaha, bir ve ezeli olana, bütün bu sınırlı güzelliklerin varlıklarını borçlu oldukları sınırsız varlığa yükselir. Bu kasideyi aşkla yazmıştım; kayboldu, fakat bir koro için herhalde tekrar hazırlanabilir ve müzisyene de, ifadenin çeşitliliği yönünden, tavsiye edilebilir. Fakat o zaman da niyet edildiği gibi, bir kervan kılavuzunu, ailesi ve kabilesiyle birlikte düşünmek gerekir, bu yolla, seslerin değişkenliği ve koronun güçlülüğü temin edilmiş olur."

Kervan'ı, yani Arap bedevi hayatını ima eden son cümle, Goethe'nin Muhammed-Trajedisi dolayısıyla, İslâm Dünyasının ne derece derinliklerine dalmış olduğunu gösteriyor. Bu projenin, şairin müsveddeyi uzun zamandır kaybetmiş olduğu bir zamanda hatırlanışı da şaşılacak derecede teksifi ve teferruatlıdır. (Müsvedde ancak şairin ölümünden sonra tekrar ortaya çıkmıştır.) Goethe bunları "Şiir ve Hakikat"inde yazarken, aradan kırk yıllık bir zaman geçmiş bulunuyordu -Muhammed Trajedisinin izahı şu cümleyle biter: "Halâ belli bölümlerde anlatılmak istenileni hatırlıyorum, fakat bunları burada anlatmak, konuyu fazla uzatmama sebep olur."

Allahın Birliği, birtekliliği esasına şair, daima en büyük değeri vermiştir; biz de onun İslâm ile münasebetinden bahsederken, İslâma sempatisinin dayanağı olan bu Birlik öğretisini, başlıca dayanak noktası kabul edeceğiz. -"Şiir ve Hakikat"de bahsedilmemekle beraber- Goethe, biraz evvel andığımız yıldızlar kasidesini, doğrudan doğruya Kuranın bir suresinden ilham alarak yazmıştır, İslâmın Kutlu Kirtabına bu derece bağlanması çok manalıdır. Kasidesine örnek aldığı, Kuranın 6. suresinin ilgili kısımları, Goethe'nin, 1772 de yazıp bitirdiğini zikrettiğimiz, Kuran notlarının arasında bulunmaktadır. Bunlar, bizzat kendisinin -Maracci'nin lâtinesinden- yaptığı tercümeyle şöyledir: "İbrahim, babası Azer'e dedi ki: İlahların yerine putamı tapıyorsun? Fakat ben senin ve kavminin apaşıkâr olan sapıklığını fark ediyorum. -Biz İbrahime göğün ve yerin mülkünü gösterdik, imanı kuvvetlensin diye; gece olup da karanlık bastığımda büyük bir yıldız gördü ve dedi ki: Bu benim Rabbim; fakat yıldız sönüp gidince bağırdı: sönüp gidenleri

sevmem! Sonra ayın doğduğunu gördü, dedi ki: Bu benim Rabbim! O da batıp gidince dedi ki: Eğer Rabbim beni doğrultmazsa, bu toplulukla birlikte sapıtacağım. Fakat güneş doğar doğmaz dedi ki: bu benim Rabbim, bu daha büyük! Fakat o da batınca dedi ki: ey kavmim, ben sizin düştüğünüz sapıklıktan kurtuldum. Ben göğü ve yeri yaratmış olana yöneldim.”

Araştırmamız, Goethe'nin, kasidesi için, Megerlin'in ve Maraccius'un tercümelerini karıştırdığını göstermektedir. Birisinden yıldızlar ve çoktanrılı düşünce doğuyor, diğerinden de tek tek parlayan yıldızlar. Bu yolla, Muhammed-Trajedisindeki ibadet kasidesinin, safha safha uzayıp tafsilatlanması mümkün oluyor. Dikkate değer bir husus da, Goethe'nin o zamanlar, kendi şahsî inançlarını İslâmın Kutlu Kitabından nasıl çıkarabileceğini araştırmasıdır. Onun din anlayışı, daha o zamanlar, daha sonra da olduğu gibi, panteist ve politeist tasavvurları ihtiva ediyordu; fakat neticede Allahın Birliği, baş prensip olarak ifade ediliyor.

Muhammed-Trajedisinin parçalarındaki kısa diyalog sahnelerinde, Allahın Birliği konusunun esas alındığını, fakat yine de Tabiatçılık görüşüyle karıştırılmış olduğunu söylemeliyiz. Hz. Muhammed burada, “her sakin kaynakta, sevgisinin sıcaklığı ile çiçeklenen her ağaçta” . . . Allahın kendisine görüldüğünü söyler. Peygamber aynı zamanda, halkı içerisinde hükümsüren batıl inançlarla, bu inançların sonucu olarak, birtakım küçük prensler gibi saygı sunulan çok sayıda ilâhlarla savaşıyor. Onların “senin Allahın gerçekten hiç ortağı yok mudur?” sorusuna şöyle cevap veriyordu: “Eğer olsaydı, o da Allah olurdu!”

Özetleyecek olursak; önce peygamberin şahsiyeti, sonra Allahın Birliği inancı, gençliğinden, bir Muhammed Trajedisi tasarladığından itibaren, Goethe'yi İslâma bağladı. Hz. Muhammedin şahsiyetine gelince, onun, bilhassa kendi şahsî için önemli saydığı vasıfları, Goethe'yi adeta büyülemiştir. Şiir ve Hakikat'inin gençlik eserleriyle ilgili bölümünde, Goethe, bundan tafsilatıyla bahseder. Bu tafsilatı göre, tasarlanan eser, Muhammedi de, her başkumandan ve cihangir gibi, iyi amaca ulaşmak için çok defa, çeşitli kötü araçları kullanmak zorunda kalan bir başkumandan olarak gösterecekti. Bunun için konu şöyle işlenir: “dünyevî meşgale çoğalıyor ve genişliyor, ilâhî olan ise, geriliyor ve bulanıyor.” Fakat, trajedinin sonu, peygamberi tekrar en üstün başarıya erişmiş olarak gösterecekti. Bu sahnede o -Goethe'nin bildirdiği gibi- hayran olunmaya değer, yüksek mefkûreye sahip, öğretisini saflaştırmış ve devletini kuvvetlendirmiş olarak bu dünyadan ayrılmış olacaktı.

“Şiir ve Hakikat” ten, bundan başka, Goethe’nin, niçin Hz. Muhammedin şahsiyetinin menfî görünüşleri karışısında da bu derece büyülenmiş olduğunu öğreniyoruz. O zamanlar o, din temsilcisi olarak ortaya çıkan şahısların, belli hatalardan kurtulamadıklarına tekrar tekrar şahit olmuştu. Onların, fikirlerindeki ideali gerçekleştirmede, çeşitli dünyevî araçları kullanmak zorunda kaldıkları nadirattan değildi. Goethe’nin bu halleri kendilerinde müşahade ettiği şahısların başında Lavater geliyordu. Bu müşahadelerinin neticesi olarak, Din Görevlisi Tipinde daima şüpheli bir yan bulunacağı gibi bir kanaat edindi. Şunu daima görüyordu ki, üstün olan, adi olana kolayca feda ediliyordu. Din temsilcisi, çalışmasında, kendisini, güç hal ile temizce tutabiliyordu; çok defa ise yolları –“Şiir ve Hakikat”deki ifadesiyle– saadetten çok felâkete sürüklüyordu.” İşte farketdiği bu genelliği, bu tipi, Goethe, şair olarak, Hz. Muhammedin şahsında dramatize etmeye niyetlenmişti. Diğer taraftan da yine kendi ifadesine göre, Hz. Muhammedi “asla bir düzenbaz olarak göremiyordu”. Çünkü, tam o sıralarda, ancak kısa bir süre önce, şarklı peygamberin hayatını, büyük bir alâkayla okuyup incelemişti. Bu sebeple, trajedi tasarısından vazgeçti; yoksa bu trajedide “dehanın, karakter ve fikir kuvvetiyle, insanlar üzerinde yapabileceği tesirlerin hepsi belirtilmiş olacaktı”.

“Dehanın insanlar üzerinde yapabileceği tesirlerin hepsi”– bu sözler, onca çok önemli olan manevî eğiticilik vasfının, insanlar üzerinde tesir yapabilecek din liderinin şahsiyetinin, Goethe’nin tasavvurunda, Hz. Muhammedin şahsiyetiyle, ne derece bağlı olduğunu birkere daha gösteriyor.” “Şiir ve Hakikat”de, plânlanmış olduğu bildirilen Muhammed-Trajedisinden şüphe etmek için yeterli hiçbir sebep yoktur. Goethe’nin Lavater ile, ancak 1774 de, yani Muhammed-parçalarının meydana getirdilişinden bir yıl sonra şahsen tanışmış olduğu itirazı da sağlam bir temele dayanmaz. Çünkü Goethe Zürih Papazı ile, daha 1773 den evvel, ona “Götz von Berlichingen” isimli eserini gönderdikten sonra, ilgi çekici bir muhabereye girişmişti. Ayrıca şairin, en az 1772 denberi Joh. Georg Schlosser ve Leuchsenring gibi aracı şahıslarla Lavater’i çok iyi tanıdığına da şüphe yoktur. İşte bilhassa bu gıyabî tanıma, onu, Lavater ile muhabereye götürmüş olmalıdır. Lavater’e ilgisi de herhalde onu Muhammed konusuna götürmüştür.

Şu halde, “Şiir ve Hakikat” deki haber, anahatlarıyla şüphe edilmekten uzaktır. Bu tasarısı hakkında Goethe, bir kere Eckermann’a şöyle söylemişti: “İçinde insan hayatınının birkaç örneğinin bulunmasını düşünürdüm”. (30 Mart 1831) Bu ifade, üzerinde durulmaya değer. O bize, Hz. Muhammedin şair için ne derece örnek bir anlam taşıdığını gösteriyor.

Apaçık olan cihet de, genç Goethe tarafından tasarlanan eserin, Voltaire'in Muhammed trajedisinden tamamen müsbet anlamda, esaslı şekilde ayrıldığıdır. Uzun yıllar sonra, Goethe'nin "Mahomet" trajedisini tercüme etmiş ve Weimar'da temsil ettirmiş olması, gözden kaçırılmamalıdır ki, hislerinin değişmiş olduğunu ifade etmez. Çünkü o, Voltaire'in, peygamberin şahsiyetini, polemik yapmak suretiyle bozarak sunuşunu hoşgörmediğinden, o tercüme, büyük bir isteksizlikle yapmıştı. Tercüme, sırf Herzog Carl August'un, Goethe'nin reddedemeyeceği şahsi arzusu dolayısıyla yapılmıştı.

Şimdi ben, Goethe'nin kendi dünya görüşü ile İslâmınki arasında sıkı bir beraberliğin bulunduğu başka bir alana geçmek istiyorum. Bilindiği gibi Goethe'nin Kaderciliğe kuvvetli bir eğilimi vardı. Bu eğilim onun, İslâm Dininin esaslarından birine daha bağlanmasını sağlamıştır: asıl İslâm öğretisi olan Allahın iradesine teslimiyete. Müslüman, kaderinin Allah tarafından önceden tesbit edilmiş olduğuna inanır ve Allahın iradesine karşı gelmemeyi, dindarlığın icabı sayar. Buna benzer kaderci bir inanışa Goethe, filozof Spinoza vasıtasıyla varmıştı. Goethe, Muhammed trajedisini meydana koyduğu zamandanberi, Spinoza'nın sadık müridiydi.

Bu Kadercilik (Determinizm) nazariyesiyle ilgili itiraflar, Goethe'nin eserlerinde, hatta şiirlerinde sık sık geçer. Ben sadece "Egmond"u, "Die Natürliche Tochter"i, "Şiir ve Hakikat"i ve "West-östliche Divan"ı hatırlıyorum. Goethe'nin özellikle, bizzat uğradığı kader sillelerinde, bu inanca yöneldiği görülür. Meselâ Herzog Carl August öldüğünde, Goethe Eckermann'a inleyerek ve hütün tesellileri reddederek şöyle söylüyordu: "Allah iyi bulduğunu yapıyor ve biz zavallı ölümlülere, katlanmaktan başka çare kalmıyor". "Goethe, genellikle ölüm vakalarında, "belli bir takdire" inanıyordu: "Biz, Allahın verdiği **ömür** kadar yaşıyoruz" (Müller'den Kanzler'e 12 Ağustos 1827). Yine takdire iman açısından şair, bir defasında, Albrecht Dürer'in bir ifadesi üzerine şunları yazıyordu: "Praedestinatio nedir? Cevap: Allah bizden daha kudretlidir ve hakîmdir; bunun için bizi kendi dilediği şekilde yönetir." (Maximen und Reflexionen). "İtalya Seyahati" isimli eserindeki bir mektuptan alınan su cümlede de bu anlam tesirli bir şekilde belirir: "Hiçkimse, kendisi için yazılmış olanı değiştiremez ve kaderinden kaçınmaz." (Roma, II Ağustos 1787)

Artık Goethe'nin, bilhassa son yıllarda, İslâma meyli içinde, kadere teslimiyetinden memnuniyetle bahsedişine geçebiliriz. Buna birkaç örnek verelim: Goethe, Devlet Başkanının arzusuyla katıldığı Fransadaki savaş esnasında (1792) zaman zaman ölüm tehlikesiyle karşılaşılıyordu. O durum-

lardaki davranışlarına şair, "Campagne in Frankreich" isimli eserinde anlatıyor: "Tehlike büyüdüğü, kör bir taassup beni hükmü altına alıyordu ve ben, her yönden tehlikeli işleri sürdüren insanların, ancak bu inançla kendilerini cesaretlenmiş ve kuvvetlenmiş hissedebileceklerini anlıyordum. Muhammedin Dini, bunun için en güzel delilleri veriyor."

1820 yılında, Goethe'nin gelini tehlikeli bir hastalığa tutulduğunda, şair, bir dostuna aynı haleti ruhiye içinde şunları yazıyor: "Artık söyleyecek bir şey kalmadı, yine İslâma tutunmaya çalışıyorum."

Goethe, 1831 yılında, çevresinde kolera salgını olduğu zaman da, buna benzer şekilde konuşuyordu. Kendisinden teselli isteyen bir kız arkadaşına şunları yazıyor: "Böyle bir durumda kimsenin kimseye faydası dokunamaz; ne yapılması gerektiğine herkes kendisi karar vermelidir. Herhangibir şekilde cesaret aradığımızda, hepimiz İslâm'da yaşıyoruz."

Ölümünden dört hafta önce de -kolera tekrar çevresini tehdit ettiğinde- 82 yaşındaki şair halâ şöyle yazıyordu: "burada, şehirde olsun, köyde olsun, insan tehlikeyi savuşturmayı imkânsız telâkki etmişse, artık eli kolu bağlanmıştır. Bütün tedbirler iflâs etmiştir. Dikkat edilirse, insanların, kendilerini kahredici korkudan kurtarmak için, şifa verici bir kayıtsızlıkla, İslâma atıldıkları ve Allahın akıl sır ermez emirlerine teslim oldukları görülür."

Bu ifadelerden, Goethe'nin, İslâm Dininin temel öğretilerinden birini şuurla yaşamış olduğunu ve dostlarına bu öğretiyi ima ettiğini anlıyoruz. Bundan başka şair, Kalvinizmdeki ilâhî takdire önemverışı de hararetle övmüştür. Kanzler von Müller ile 1819 yılında vukubulan bir konuşmasında Goethe, bu bölgedeki reforme edilmiş din ile İslâm arasındaki yakınlığı şöyle ifade ediyordu: "Güven ve teslimiyet, her muteber dinin en esash temelidir; aklımızın ve hafsalamızın üstünde olduğundan kavrayamadığımız, olayları düzenleyici, yüksek bir iradeye teslimiyet; İslâm ve reforme din ençok bu noktada benzeşiyorlar."

Eckermann'la sohbetlerinde, İslâmın fevkalâde şumüllü ve aydınlatıcı övgüsüyle karşılaşırız. Goethe, çok mühimlediği determinizme, burada tekrar dokunuyor, sonra da, bu yönden de İslâmın tercihe şayan olduğunu belirtmek için- tamamen şahsına has bir fikridir- müslümanın diyalektik eğitimine geçiyor. Burada diyor ki: "Siz de yeterli bilgi edinebilmiş olmak için, benim gibi, elli yıldanberi Kilise Tarihine çalışmış olmanız. Muhammedin Dininde olanların, eğitimlerine hangi öğreti ile başladıkları hususu çok enteresandır. Dinde ilk basamak olarak onlar, gençlerini, insanın, herşeyi yöneten Allah tarafından önceden tesbit edilmemiş olan hiçbir şeyle karşılaş-

mıyacağı kanaatiyle güçlendirirler; böylece onlar, hayatları boyunca, takviye edilmiş ve huzura kavuşmuş olurlar; artık kendileri için güçlükler ortadan kalkmış gibi olur.” Goethe devam eder: “Ben bu inancım doğru veya yanlış, faydalı veya zararlı yanlarını araştırarak değilim; fakat, aslında hepimizde bu inançtan biraz vardır; hatta bu inanç bize öğretilmiş olmaksızın. Bir asker savaşta, üzerinde benim isminin yazılı olmadığı kurşun bana isabet etmeyecektir, diye düşünür. Ve o, bu güvene sahibolmaksızın, en korkunç tehlikeler içinde, cesaret ve canlılığını nasıl koruyabilir. Hristiyanlıktaki “Rabbimizin izni olmadan bir serçe bile damdan düşmez” inancı, aynı kaynaktan mülhemdir ve zerreyi dahi gözden uzak tutmayan, izni ve isteği olmadan hiçbir şeyin vukua gelebileceği bir İnaneti Rabbaniyeyi ifade eder. Müslümanlar Felsefe derslerine de şu hipotezle başlarlar: karşıtı bulunmayan hiçbirşey yoktur; böyle bir başlangıçla, gençliğin zekâsını, ortaya atılan her iddianın karşı fikrini bulmaya ve ifadelendirmeye çalıştırarak, düşüncede ve sözde, büyük bir değişimin ve hareketliliğin doğmasında onları görevlendirmiş olurlar. Fakat şimdi, diye devam ediyor Goethe, ortaya atılan her fikrin karşıtı iddia edildikten sonra, bunlardan hangisinin doğru olabileceği şüphesi doğar. Şüphede ise istikrar yoktur; aksine, şüphe, eğer mükemmel işliyorsa, düşünceyi, hakikatin ne olduğu, insanın mutlak mutluluğu hangisinde bulabileceği gibi araştırmalara ve denemelere sürükler. Görüyorsunuz, diyor Goethe o konuşmada; “bu sistemin hiçbir eksikliği yoktur ve biz bütün sistemlerimizle ondan daha ileri değiliz; hiçkimse de daha ileri gidemeyecektir...” Müslümanların bu felsefe sistemi, insanın, fikri olgunluğun hangi basamağında olduğunu öğrenebilmek için, kendisine ve başkalarına tatbik edebileceği mükemmel bir ölçüdür.”

İslâmın medhüsenası, bu hayret verici dereceye varıyor. Ve bunlar gösteriyor ki, 77 yaşındaki Goethe, –artık bu devreye gelmiş bulunuyoruz–, İslâm Dinine olan hayranlığından hiç birşey kaybetmiş değildir, bilâkis hayranlığı artmıştır.

Fakat ben önemli gördüğüm bir hususa daha işaret etmek istiyorum. Demin, Goethe’yi İslâma bağlayan en kuvvetli ve devamlı bağ olarak görünen kader inancının, esasında, kendisinin çok değer verdiği ve felsefesinde determinizmin başyeri işgal ettiği Spinoza’dan geldiği üzerinde konuşuyorduk. (Karş. Spinoza, Ethik I prop. 29; Schluss des II. Teils von prop. 48 an.) Bu durum, dinlemiş olduğumuz İslâmı öven sözlerin, Goethe’nin Spinoza ile pek meşgul bulunduğu günlerden birinde söylenmiş olduğunun tahmin edilmesine yardım eder. Goethe’nin hatıralarından da, şairin, II Nisan 1827 de,

Spinoza hakkında yazılmış bir kitabı okumuş olduğu anlaşılıyor; bu kitap, 18. yüzyılın başında, bütün hakları iskat edilen filozofların korunması ve savunması için yazılmış nadir eserlerdendir: Johann Christian Edelmann'ın nadir olduğu kadar da ünlü olan kitabı; "Moses mit dem aufgedeckten Angesicht". Şüphesiz Spinoza'nın felsefesiyle meşguliyeti, Goethe'yi İslâma kaydırması. Bu iki sistem, Goethe için çok önemli olan, kader konusunda birleştiklerinden, birisiyle meşgul olması diğerini hatırlatıyordu. (Yine, yukarıda andığımız Eckermann'la sohbetlerden Şubat/Mart 1831).

Goethe'nin İslâma müsbet tutumu dolayısıyla, çeşitli dinleri uzlaştırmayı arzu etmesi ve bunu mümkün görmesine şaşılabilir. Bu arzu ile o, Bizans tarafından 8. yüzyılın başlarında girilen, üç tektanrılı dini; Yahudiliği, Hristiyanlığı ve Müslümanlığı birleştirme çabasına -bir sanatsever olarak, Hristiyan resim ve heykel abidelerinin yok edilmesine hiçbir şekilde razı olamamasına rağmen- sempatiyle tetkik ediyordu. (Bu konudan "Kunst und Altertum"un bir ekinde bahsedilir, Kasım 1814)

Napolyan'a karşı yapılan İstiklâl Savaşı sırasındaki canlı tesirler; Goethe'nin müslümanlara itibarının artmasına ve dinlerin yaklaşmasının imkânı fikrinin kuvvetlenmesine yardım ediyordu. O sıralarda, müttefik Rus birlikleri arasında, müslüman askerler ve subaylar da Weimar'a geliyorlardı. Goethe, onlarla olan karşılaşmalarından, şahsî münasebetler kurarak faydalanıyordu. Onların kendisine gösterdikleri "fevkalâde teveccühten", arkadaşları Trebra'ya da yazdığı gibi, çok hoşlanıyordu. Hediyeler alınıp veriliyordu. Şairin hatıra defterinde, evindeki müslüman misafirlerden sık sık bahsedilir. Bu şahsî ilgi ve istilâcılara karşı birlikte savaşan Hristiyan ve Müslüman birliklerinin etkisi, Goethe'nin -Leipzig'deki katliamda kazandıkları ortak zaferden sonra- 31 Ekimde, Protestanların Reform Bayramını kutlamalarını yerinde bulmaması gibi bir sonuç verdi. 1816 da yazılan ve 1817 de kutlanacak Reform Bayramıyla ilgili olan, fakat şair tarafından neşredilmeyen bir yazı da bu fikri teyid eder. Böyle hususî bir kilise bayramında -o yazıda Goethe bu tabiri kullanıyor-, temiz bir yüreğin tam bir sevinç duymasına imkân yoktur. Çünkü o, böyle bir münasebetle, bölünme ve uyuşmazlık yüzünden birkaç yüzyılın uğradığı muazzam felâketleri hatırlayacak, daha kötüsü, böyle bir bayramı kutlarken, daha 14 gün önce -18 Ekimde Leipzig'deki katliam gününde- ortak zaferi kutladığı diğer insanlardan ayrılmış olacaktır. Bu ayrışla da, içten ve kuvvetle kendilerine bağlılık duyulmuş olan bu insanlar incitilecektir. Buna karşılık Goethe'nin teklifi, bütün dinleri ve mezhepleri birleştirecek olan bir bayramdır: Kendi tabiri ile "Katıksız İnsanlığın

Bayramı". Bu bayramda, diye yazıyor Goethe, hiçkimse diğerine, hangi din-den olduğunu sormayacaktır, ve şöyle devam ediyor: "Hepsi birlikte ibadet-haneye koşacaklar ve aynı ibadetle vecde geleceklerdir; hepsi aynı ışığın çevresinde duracaklar ve birtek ışıkla aydınlanacaklar. Hepsi; ihtişamında, yalnız Hristiyanların değil, Yahudilerin, Müslümanların ve Müşriklerin de payı bulunan o günü anarak manen yükseleceklerdir."

Goethe'nin fikirleri, gerçekleşmeyen bir istek, bir rüya olarak kalıyordu. Onda böyle bir düşüncenin doğmasına, herhalde, Weimar'da katıldığı bir müslüman ibadetinin, üzerinde hasıl ettiği tesir sebeb olmuştur. Bu ibadet, yalnız şairin üzerinde değil, çevrelerindeki pek çok insan üzerinde de büyük bir tesir yapmıştır. Goethe, bu münasebetle birçok dindar hanımın kütüphaneden Kuran istediğini ifade ediyordu ve bu olayla ilgili olarak 1814 Ocak ayında Trebra'ya şöyle yazıyordu: "Kohanelerden bahsetmişken şunu belirtmeliyim ki, çağımızda, hiçbir peygamberden beklenmeyen şeyler oluyor. Birkaç yıl önce kim tahmin edebilirdi ki, bizim protestan litemizin dershanesinde müslümanlar ibadet edecekler ve Kuran sureleri okunacak? Fakat oldu ve biz de Başkurtların ibadetine katıldık, onların Mollasını gördük ve prenslerini tiyatrodan ağırladık."

Goethe, birkaç ay önce, Weimar askerleri kendisine, İspanyadaki savaştan, elyazması, Arapça bir Kuran sahifesi getirince de, Kuranla meşgul olmuştu. O, bu sahifeyi, Yena Üniversitesi şarkiyatçısı Lorsbach'a tercüme ettirmişti. Bu sahife, Kuranın son suresi olan 114 . sureydi. Şair, nefis elyazmasını, istihsah etmeyi denedi. Bu denemelerinden birkaçı bugün elimizde bulunmaktadır.

Bundan kısa bir süre sonra, artık tamamen İslâm fikir dünyasından ve fikir çevresinden gelen ilhamın eseri olan "West-östliche Divan"ın ilk manzumeleri meydana geliyordu. Zannederim artık, Goethe'nin, İslâma gençlik çağlarındanberi geliştirdiği, müsbet ilgisi olmaksızın böyle bir eserin asla meydana gelebileceği, yeterince açıklanmış oldu.

Şarkın din anlayışıyla candan ve yapmacıksız bir ünsiyet, bu alanda serbestçe kalem oynatabilme; bütün bunlar, eğer Divan'ın şairi, derin bir samimiyet ve gerekli bilgi ile hareket etmese, nasıl izah edilebilir? Ancak böyle bir bağlılıktır ki, Goethe'ye, dinî konuları işlerken, nükteli bir üslupla hareket edebilmesini mümkün kılmıştır. Aynı bağlılık, onun, şiirine, kendisine örnek edindiği Hafız'da başlıca özellik olarak gördüğü "septik hareketliliği" katabilmesini sağlamıştır. Bunun yanında -yine Hafız'da olduğu gibi- hiçbir zaman bir ahenksizliğin bulunmamasını da, Goethe'nin İslâma

verdiği yüksek değer tekeffül etmiştir. Örnek olarak, Goethe'nin, Peygamberi bizzat konuştuğu şiirlerini veya "Heiliger Koran", "Des Korans geweih't Vermaechtnis" gibi ibarelerini veya aşağıdakine benzer beyitlerini hatırlayalım:

Kuran ezeli mi değil mi?
Bunu araştırmıyorum...
Onun Kitapların Kitabı olduğuna
Müslümanlık gereği olarak inanıyorum."(6)

"Vest-östliche Divan", şairin, Kuran'la ve Peygamberin şahsiyetiyle daima yenilenen meşguliyeti sayesinde, kendiliğinden, çok tesirli hale gelmiştir. Çünkü, Goethe'nin şiirlerine ilham veren pek çok Şark kaynak eserlerinin yanında, en önde: Kuran, Sünnet, yani peygamberin sözlerinin ağızdan ağıza gelen nakli ve çeşitli Siyer Kitapları bulunuyordu; Kuranın 2. suresinden bir ayet, aşağıdaki ünlü Divan dörtlüğünü ilham etmiştir:

Doğu da Allahındır,
Batı da Allahın.
Kuzey ve güney illeri
Huzur içinde, Onun ellerinde. (7)

Bu şiir, "Buch des Saengers"deki "Talisman" gurubunun girişidir. Bu gurup tan bir başka dörtlük de yine Kurandan, Kuranın I. suresinden ilham almaktadır:

Sapıklık ister ki, beni saptırsın;
Fakat Sen beni çekmeyi bilirsin.
İster bir iş yapayım, şiir yazayım ister,
Bana doğru yolu Sen göster.(8)

"Buch des Saengers" den başka bir beyit de Kuranın 16. suresinden ilham almıştır:

- 6 Ob der Koran von Ewigkeit sei?
Darnach frag' ich nicht!...
Dass er das Buch der Bücher sei
Glaub' ich aus Mosleminen-Pflicht
- 7 Gottes ist der Orient!
Gottes ist der Occident!
Nord-und südliches Gelaende
Ruht im Frieden seiner Haende.
- 8 Mich verwirren will das Irren;
Doch du weisst mich zu entwirren.
Wenn ich handle, wenn ich dichte,
Gib du meinem Weg die Richte.

O, sizin için düzenledi yıldızları
 Yol göstereceğin diye, karada, denizde;
 Böylece yol buldunuz sevince
 Biteviye bakarak gökyüzüne. (9)

Bütün bu şiirlerde, bazen pek, bazen az aşıkâr olarak; kaderimizin yönetiminin, yukarıda gördüğümüz üzere, Goethe için çok önemli olan, Allahın iradesine bağlı olduğu konusu işleniyor. "West-östliche Divan'da bu dinî kanaat sık sık ortaya çıkar. Örnek olarak "Buch der Sprüche" de bulunan bir şiirin şu beyitlerini verelim:

Evrenin Rabbi düşündü herşeyi.
 Çizilmiştir kaderin, uy ona,
 Yola girdin, yolculuğu tamamla! (10)

Veya "Buch der Betrachtungen"den ona benzer bir başkası:

Sen yolculuk ediyorsun ya, yolunu bir kader çizmekte. (11)

Şu halde varlığımızın varını yoğunu, Allahın iradesi tesbit ediyor. Bu husus, Goethe'nin "Buch des Unmuts"da, cihan fatihi Timur'u, alaylı bir öfkeyle haykırttığı beyitte de ifade edilir:

Allah benim solucan olmamı dileyseydi;
 Beni solucan olarak yarattı! ¹²

Burada, yine Divan şiirleri arasında yer alan ünlü "Orphischen Urworte"-nin de aynı şekilde kaderden bahsettiğini hatırlayalım:

Hemen oldun ve geliştikçe geliştin
 Tevarüs ettiğin kanun uyarınca.
 Sen busun kendinden kaçamazsın!(13)

- 9 Er hat euch die Gestirne gesetzt
 Als Leiter zu Land und See;
 Damit ihr euch daran ergetzt.
 Stets blickend in die Höh.
- 10 Der Herr der Schöpfung hat alles bedacht.
 Dein Loos ist gefallen, verfolge die Weise,
 Der Weg ist begonnen, vollende die Reise.
- 11 Du reisest, ein Geschick bestimmt den Raum.
- 12 Haett' Allah mich bestimmt zum Wurm,
 So haett' er mich als Wurm geschaffen.
- 13 ...Bist alsobald und fort und fort gediehen
 Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
 So musst du sein, dir kannst du nicht entfliehen.

Fakat aşağıdaki, Hatem ile Suleika arasındaki münasebeti anlatan, ilk bakışta gayriciddi ibare de, Goethe'nin kader inancı ile münasebeti bakımından çok ciddi bir ard fikir taşır. (Buch Suleika”):

Düşün bir kere, çok öncenin,
Peygamber Çağının Süleika'sı nasıldı(14)

Bu sözler ancak, Goethe için, kadere inanmış bir çiftin tasavvurunun kolay olduğu göz önüne alınırca, doğru olarak anlaşılacaktır. Bundan “Die Wahlverwandschaften” (Buch I Kap. 10), ima yoluyla da “Die Mitschuldigen” (v. 879) ve “Şiir ve Hakikat”de bahsedilir. (15. ve sonuncu kitap), “West-östliche Divan'da, Süleika'nın kadere ile elbette, İslâmın Allahın iradesine teslimiyet inancı kastedilir. Konuya Şark havası verilmiştir.

Goethe'nin, “Allahın Rizasına, sadece kadere teslimiyet uygundur”, kanaati, Divan'da da işlenir. “Buch der Sprüche”den bir dördlük, bu öğreti vasıtasıyla bize, toleransımızı deneme ihtarını yapar:

Herkes kendi işindeymiş, saçma
Kendi fikrini övüyor!
Allaha teslimiyetse İslâmiyet,
onda yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz(15)

Divan'da, Goethe'nin müslümanın Allah anlayışına sempatisi de çeşitli şekillerde ifade edilir. Onun, Allahın Birliği inancını, Kuranın 2. suresine dayanarak övüşünü, aşağıdaki beyitlerde de görüyoruz [(Süsses Kind, die Perlenreihen), sağlığında neşredilmemiş şiirlerinden]:

İsa, bütün saflığıyla duyuyor,
Kâinatın Allahı birtek, diyordu;
Onu allahlaştıran her kişi
En kutlu hislerini yaralıyordu.

Gerçek aydınlanmalı artık
Muhammedin başardığı gibi;

14 Denke nun wie von so langem
Prophezeit Suleika war.

15 Naerrisch, dass jeder in seinem Falle
Seine besondere Meinung preist!
Wenn Islam Gott ergeben heisst,
Im Islam leben und sterben wir alle.

Yalnız bir tek Allah diyerek
O, dünyayı fethetti. (16)

Yine Kuranın 2. suresinden ilham alan şu beyitler de, Goethe'nin çok hoşlandığı, Allahın tabiatı tecelli etmiş olduğu ve tabiatın temasıyla Onun keşfedilebileceği fikrini ifade eder:

Bir benzetme yapmalı değil miydim
Adetim olduğu gibi?
Çünkü Allah bize
Sivrisinekte misal verdi. (17)

Bu dörtlük daha sonra şöyle bir değişikliğe uğrar :

Bir benzetme yapmalı değil miydim
Adetim olduğu gibi?
Çünkü Allah sevgilinin gözlerinde bana
Kendi örneğini verdi. (18)

"Buch des Saengers'den bir dörtlükte, Allah yine, bir, biricik olarak övüldüğü gibi, kaderi tayin edici olarak da övülür. Fakat daha sonra, Goethe için aynı derecede önemli olan bir başka sığata geçilir:

O, biricik Adil
Adalet diler herkes için.
Yüz isminden biri ol o Yücenin!
Amin! (19)

- 16 Jesus fühlte rein und dachte
Nur den Einen Gott im Stillen;
Wer ihn selbst zum Gotte machte
Kranke seinen heiligen Willen.
Und so muss das Rechte scheinen
Was auch Mahomet gelungen;
Nur durch den Begriff des Einen
Hat er alle Welt bezwungen.
- 17 Sollt'ich nicht ein Gleichnis brauchen
Wie es mir beliebt?
Da uns Gott Lebens Gleichnis
In der Mücke gibt.
- 18 Sollt'ich nicht ein Gleichnis brauchen
Wie es mir beliebt?
Da mir Gott in Liebchens Augen
Sich im Gleichnis gibt.
- 19 Er, der einzige Gerechte
Will für jedermann das Rechte.
Sei, von seinen hundert Namen,
Dieser hochgelobet! Amen.

Divanı bilenler, uzun Suleika-Manzumelerinden birinin de, Allahın bu yüz ismi ile bittiğini hatırlayacaklardır:

Ve eğer Allahın yüz ismini anarsam,
Herbirinden seni vasfeden bir isim çıkar.(20)

Allahın sayısız isimleri ve sıfatları oluşu tasavvurunun, Goethe'yi niçin bu derece cezbettığı, en iyi onun Eckemann'la bir konuşmasından anlaşılır; şair burada, tekrar Allahın yüz isminden sözeder. Bu kere de, İslâmı kendi dinî kanaatleri arasında, bir yakınlık görür. 8 Mart 1831 de, yani ölümünden bir yıl önce, Goethe Eckermann'a şöyle söylüyordu: "sevgili çocuk, öteye dair ne biliyoruz ki biz ve bizim sınırlı olan anlayışımız, en yüce Varlık hakkında ne söyleyebilir? Bir Türkün yaptığı gibi, Onu yüz ismiyle ansam, yine de çok az birşey söylemiş olurum ve Onun sonsuz vasıflarına kıyasla, hiçbirşey söylememiş gibi olurum."

Allahın yüz ismi tasavvurunun Goethe'ye -konuşmanın tamamından da anlaşıldığı gibi- Spinoza'nın, geniş ölçüde benimsediği, Allah anlayışını hatırlattığı düşünülebilir: Bir olan Allahın sayısız sıfatları ve özellikleri vardır; insan bunlardan arcaak, çok sınırlı bir bilgi ve tasavvur edinebilir. Sıfatlarından veya isimlerinden yalnız birisine dayanan, tek taraflı her mülâhaza, Ona asla uymayan bir sınırlamayı ifade edecektir; şu Divan beytinde görüldüğü gibi:

Sadece isim bile olsa!
Usul usul açan şey.
Güzel herşeyi severim
Allahtan eser olduğu için. (21)

Eckermann'la konuşmalarında, Goethe'nin, Demon tasavvuru hakkında günler süren uzun itiraflarıyla birlikte, Allahın yüz ismiyle ilgili ifadeler de yer alır. (Şubat sonu/Mart başı 1831). Bu konuşmalarda, sadece Allahın varlığından değil, "kader fikrinden", mukadderatın "hissedilmeksizin işleyen gücünden", sevinç ve kederimizi tayineden "ezeli kanundan"da tafsilâtiyle

20 Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klinget ein Name nach für dich.

21 Als wenn das auf Namen ruhte!
Was sich schweigend nur entfaltet.
Lieb'ich doch das schöne Gute
Wie es sich aus Gott gestaltet.

bahsolunur. Burada, Goethe'nin din anlayışının bahiskonusu edildiği sırada artık yaşlanmış olan şairin, Spinoza ile ilgili önemli itiraflarından birinin de söz konusu edilmiş olması tabiidir. Spinoza'yı hatırlayış, derhal İslâmı da hatırlatmaktadır. Yaşlı Goethe için, İslâmın, sevgili filozofunun sistemiyle tam uyuşması dolayısıyla, nekadar olağanüstü bir anlam kazanmış olduğunu görüyoruz. Fakat şair olarak, İslâm Dini alanında pek tabiilikle hareket edebilmesi, sadece bu sebepten olamaz.

Determinizm sisteminden ve İslâmın Allah anlayışından başka –belirtmiş olduğumuz gibi–Goethe, Peygamberin şahsiyetine de hayranlık duyuyordu. West-östliche Divan'da bu konuda da yeterli delil bulunmaktadır. Burada, önce, Peygamberin şahsiyetine çeşitli tarzlarda ışık tutulduğu “Buch des Paradieses”i zikretmek uygun olur.

Goethe, “Noten und Abhandlungen zu besseren Verständnis des West-östlichen Divan”da (Hz.) Muhammedden bol bol bahseder.

Din kurucusu olarak Peygamberin şahsiyeti, onu, gençliğinde olduğu gibi, tekrar meşgul ediyordu. Benzer, fakat tamamen başka şekilde, Genç Goethe, şair olarak, kendi görevini, peygamberinkiyle kıyasladığı, ikisine bir gözle baktığı halde-fikirlere yön veriş, kardeşlerle birlikte yolalış bakımından– –daha sonra bu benzetmeyi dalga sembolüyle açıklamıştır– yaşlılığın sakin ve dengeli gözlemi sayesinde; şairin tesir tarzıyla peygamberinki arasındaki farkı seçip gösteriyordu.: “Noten und Abhandlungen'in, “Mahomet” başlıklı bölümünün hemen tamamı, bu konuya ayrılmıştır. İslâm Dininin kurucusu örneğini, Goethe, herhalde, bu önemli konu üzerinde esaslı şekilde durabilmek için seçmiştir. Çünkü Hz. Muhammed, Kuran'ı ortaya koyucu olarak, ancak şaire yakışan bir üslubu seçmişti (Gerçekten Kuran, bugün bile, onu, Cebrail vasıtasıyla indirilmiş Allah sözü olarak kutlayanlarca, şairin en yüksek şekli sayılır).

Goethe, ikisi arasındaki sınırı, yine de kesin olarak çizmiyordu. Çünkü şair ve peygamber, her ikisi de, onun ifadesiyle, “bir olan Allah tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiş “kişilerdi. Fakat şair, her şeyden önce bir sanat-kârdır ve her sanatta olduğu gibi, önce “zevke hitabetmek” ister. Sonra onun çalışması, gaye bakımından hürdür; o, düşüncede ve sunuşta “fevkalâde olma” çabasıdadır, Buna karşılık peygamber, “belli ve tek bir gayeye” yönelir. O, bir sistem kurmak ve inandırmak çabasıdadır, bunun için en basit araçları kullanır. Bilhassa bu basitlik ve sadelik, inanânları biraraya toplayabilmek için gereklidir; çünkü, diyor Goethe; “halk, karmaşık olanı tanır, öğrenir ama, ona inanıp, onun peşinden gitmez!”

Bu anlamda Goethe, "Mahomet" bölümünde, yine Kur'anı tafsilâtlı olarak tanıtır, onun mukayese kabul etmez özelliklerine işaret eder, fakat, o bambaşka hedefin tahakkukuna işaret ederken, kendisine eksik gibi görünen şeyleri de açıklar.

Goethe'nin şair ile peygamber arasındaki farkların üzerinde duruşu, artık olgunluk çağında, gençliğinden, kendisini insanlığın fikrî lideri rolünde hayaledebildiği çağlardakinden farklı bir telâkkiye sahip olduğunu ifade etmez. Hatta Goethe şimdi, şair ve peygamberin çalışma tarzları arasındaki farkı, gençliğinde olduğundan daha açık bir şekilde seziyordu: Peygamber, vasitasız olarak öğretir, şair ise vasitalı olarak, Şair, öğretmek istediğini, manzume ve tasvir kabına sokar ve böylece, "Şiir ve Hakikat"ın 15. Kitabında anlattığı, gibi, ancak "dolayısıyla faydalı olabilir.". Yaşlı Goethe, şairliğin en üstün olan görevlerini, açıklamaktan çok gizlemeyi tercih ediyordu. "Westöstliche Divan"ın nesir kısmında mütevazi bir köşede, "Mahomet" bölümünün kesinlikle bitiren şu cümle yer alıyor: şiirde, "insanlığın şifası gizlidir". ("Neure und neuste Reisende" bölümünden.)

"Mahomet" bölümünden, Goethe'nin, olgunluk çağında bile halâ, İslâmın kurucusuna, nasıl eksilmez ve sarsılmaz bir saygı beslediği görülür. İslâmın, Goethe'nin benimsediği, ana hatları da, Divân'ın nesir kısmında işlenir. Meselâ, Allahın Birliği inancının değerlendirilişi, burada kuvvetle tekrarlanır. İslâmın Çoktanrıcılıkla savaşmış olmasını, şair burada, onun en büyük hizmeti olarak anar. "Bir tek Allaha iman, insanı, kendi iç birliğine ve ahengine kavuşturması bakımından, yüceltir. "Bu tesirli cümle, "Mahmud von Gasna" bölümünde, dolayısıyla, Hint Dininin, oradaki tabiriyle Hint Putçuluğunun, sert bir tenkidinin yapıldığı bölümde yer alır. Bu polemik, Goethe'nin, henüz Hindistan hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını gösteriyor. Bu yüzden Goethe'nin bilhassa din alanında gösterdiği kendine has tolerans, burada tesirsiz kalmıştır.

Allahın iradesine teslimiyet inancına da Goethe, tekrar dikkati çeker. Meselâ "Künftiger Divan" bölümünde, henüz "tamamlanmamış" bulunduğu bu eserini nasıl genişletmeyi düşündüğünü anlatırken, tasarladığı ve yazmakta olduğu bir dizi manzumeyi şöyle açıklar: Bu manzumeler, "Allahın hikmetinden sual olunmaz ve kavranamaz emirlerindeki fevkalâde yolgösterişleri ve hikmetleri göstereceklerdir"; onlar, "Asıl İslâmı, Allahın iradesine, kayıtsız şartsız teslimiyeti, hiçkimsenin kendisi için yazılmış olanı, kaderini değiştiremeyeceği inancını öğretecek ve işliyeceklerdir. "Görüyoruz ki Şair, çok önem verdiği "Asıl İslâm" konusunda, henüz çok az şey söylediği kanaatinindedir. Bu alanda ne yapsa, yeter sayılmıyacaktı herhalde.

"West-östliche Divan"ın yayınlanışından bir yıl sonra Goethe, daha sonraki bir baskı için biriktirdiği, yeni, şark karakterli şiirleri hakkında, Zelter'e şöyle yazıyordu: "Muhammedin Dini, mitoloji ve ahlâk, şiir için derya; benim de yıllarımı doldurduğu gibi." Şair devamla, İslâm fikir dünyasında, önemli bulduğu noktaları sayıyor ve yine en başta, "Allahın künhüne varılmaz iradesine, kayıtsız şartsız teslimiyeti" anıyor. "Noten und Abhandlungen"ın "Künftiger Divan" bölümü, fevkalâde bir ifadeyle, temaşanın, tefekkürün, herşeyin, Şarkta olduğunu belirterek, birkere daha bu hususa değiniyor. Bu tefekkür ise, "hüsusi anlamdadır"; çünkü, kişiyi, "dünya hayatının en garip problemlerinin, direkt ve karşı koyulamaz bir şekilde önümüzde durduğu ve bizi, tesadüfe, mukadderata ve onun nüfus edilemez emirlerine tabi olmaya; kayıtsız şartsız teslimiyeti, en yüksek siyasi-ahlâki-dini kanun olarak tanımaya zorlayan noktaları gözönüne serer.

Son olarak müsadenizle, Divan'ın nesir bölümünden, benim anlatmaya çalıştıklarımı toplu bir şekilde özetleyen bir cümleyi daha zikredeceğim: yani, Goethe'nin alâkasını teksif etmiş olduğu üç ana noktayı. Goethe, burada, İslâm Dini ile ilgili olarak der ki: "Allahın Birliği, Onun iradesine teslimiyet, bir peygamber vasıtasıyla irtibat; bütün bunlar uzaktan veya yakından bizim inancımızla ve düşünce tarzımızla uyuyor". (Noten und Abhandlungen, Kap. "Zweifel".) Dinlediğimiz bütün bu tezlerle, ortaya dökülen malzeme, Goethe'nin devamlı olarak; kuvvetle takdirettiği İslâm Dinine, itibar sağlamak için ne kadar gayret sarfettiğini gösteriyor. Biz artık, başlangıçta dinlemiş olduğumuz o cüretkâr cümle ile ne demek istendiğini daha iyi anlayacağız: Kitabın yazarı, "bizzat bir müslüman olduğu şüphesini reddetmiyor".